

ȘTEFAN OLTEAN

DESPRE SEMANTICA PROPOZIȚIILOR DECLARATIVE INCAPSULATE, A ÎNTREBĂRILOR ȘI A EXCLAMAȚIILOR

În lucrarea de față ne propunem să abordăm unele aspecte semantice, în esență referențiale, ale propozițiilor declarative încapsulate, ale întrebărilor și ale exclamațiilor. În acest scop vom avea în vedere noțiunea de referință din cadrul semanticii formale și vom opera cu precădere cu versiuni ale acesteia prezentate în lucrările lui Emmon Bach (1989), Gennaro Chierchia și Sally McConnell-Ginet (1990) și John Saed (1997). Vom întrebuința, de asemenea, un aparat al lumilor posibile, un ingredient esențial, cum vom vedea, pentru captarea aspectelor semantice urmărite, ținând cont de faptul că în cele mai multe cazuri denotația propozițiilor în discuție – un aspect semantic fundamental al acestora – nu poate fi specificată prin raportare la lumea reală. Cât privește analiza întrebărilor directe și indirecte, vom valorifica contribuțiile lui Lauri Karttunen (1977) și C. L. Hamblin (1973). Mai întâi vom prezenta însă cadrul teoretic.

1. INTRODUCERE

Cum explică semantica formală noțiunea de referință? De la Gottlob Frege încoace, referința a fost pusă pe seama relației dintre expresiile lingvistice și denotatul lor, întrebuințându-se termeni precum *referință*, *denotație*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii trei aplicându-se denotației unui nume sau a unei expresii lingvistice, iar ultimul, denotației propozițiilor, considerând că acestea se referă la valoarea lor de adevăr (vezi Bach [1989], Chierchia și McConnell-Ginet [1990] și Saed [1997]; cf. și Vasiliu [1992, p. 70-89]). În conceptualizarea amintită, referința este diferită de *sens*, un nivel de reprezentare mentală (Saed 1997, p. 32) postulat de Frege, situat între expresiile lingvistice și lume, care precede și permite referința¹. În esență, referința sau *extensiunea*² unui nume este un obiect individual, în timp ce

¹ Vezi Chierchia și McConnell-Ginet (1990, p. 57), care arată că, în conformitate cu Frege, referința unei expresii constă în ceea ce ea desemnează în cazul unei anumite utilizări, pe când sensul său este determinat de maniera în care este prezentată referința. Vezi și Saed (1997, p. 32).

² Logica și semantica contemporană operează cu termenii de extensiune și intensiune, care corespund referinței și, respectiv, sensului fregean.

sensul sau *intensiunea* sa este un concept individual. Spre exemplu, referința expresiei *luceafărul de dimineată* este planeta Venus, iar sensul său, steaua care dispare ultima de pe firmament dimineată. Referința expresiei *luceafărul de seară* este identică, dar sensul său este diferit: steaua care apare prima pe firmament seara³. Referința unui predicat este însă un set de indivizi, iar *intensiunea* sa este o anumită proprietate. Spre exemplu, referința expresiei *este italian* este setul de indivizi care sunt italieni, iar sensul său, proprietatea, calitatea de a fi italian. Referința unei propoziții constă în schimb în valoarea ei de adevăr – *adevărat* sau *fals* –, în timp ce sensul său este dat de gândul sau propoziția logică exprimată. Spre exemplu, referința propoziției *Luceafărul de dimineată este luceafărul de seară* este valoarea ei de adevăr (adevărat, în mod necesar, *a posteriori*), iar sensul său, gândul exprimat („Steaua care se vede dimineată este identică cu steaua care se vede seara”). Prin urmare, pentru semantica formală semnificația unei expresii lingvistice, chiar dacă ea constă în esență în denotație, nu se reduce totuși la aceasta, ci presupune în mod concomitent și sensul. Semantica formală nu trebuie deci identificată cu o simplă teorie referențială, ea preocupându-se, printre altele, cum vom vedea, și de problema situațiilor imaginare sau a entităților mentale.

Versiunea semanticii formale cu care operează autorii contemporani menționați mai sus este semantica modelelor teoretice, care permite specificarea denotației expresiilor lingvistice sau a propozițiilor în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicțional*. Prin intermediul acestuia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate expresiilor sau propozițiilor, cărora li se atribuie apoi o valoare semantică sau de adevăr prin funcția de interpretare []. Interpretarea este dată față de un model M sau de o „situație modelată” la care se referă diferitele tipuri de expresii ale limbajului (*variabile* – x, y, z –, *constante individuale* – a, b, c –, *prediccate* – B (*bea Martini*), F (*fugi*), P (*plăcea*) etc. – și *conectori* – $\& = \text{și}$, $\vee = \text{sau}$ etc.) și o funcție g , prin care se atribuie valori variabilelor. Modelul este o structură abstractă de forma $\langle U, V \rangle$, unde U este domeniul sau setul de indivizi împreună cu relațiile dintre ei, sau universul discursului, iar V este funcția designatoare, care ne dă extensiunea fiecărui simbol în situația descrisă, atribuind elemente constantelor individuale și predicatelor din calculul predicțional. Spre exemplu, ne putem imagina o situație foarte simplă cu Luciano Pavarotti și Sophia Loren, în care Pavarotti bea Martini și îi place de Loren. Modelul corespunzător va fi MI , în care, în cazul predicatelor, $VI(B) =$ indivizii care beau Martini: $\{Pavarotti\}$, mulțime cu un singur membru; și $V(P) =$ mulțimile de perechi de indivizi în care primul individ îi place de celălalt individ: $\{\langle Pavarotti, Loren \rangle\}$ (în limbajul logic acolada reprezintă o mulțime); iar în cazul constantelor, $VI(p) = Pavarotti$ și $VI(l) = Loren$. După stabilirea modelului urmează atribuirea de valori de adevăr ($1 =$ adevărat, $0 =$ fals) propozițiilor din calculul predicțional, construite cu ajutorul simbolurilor: spre exemplu, propoziția $[B(p)]MI = 1$ (adevărat), deoarece $[p]MI \cap [B]MI$, adică Pavarotti aparține mulțimii de indivizi care bea Martini în situația modelată; în schimb, propoziția $[B(l)]MI = 0$ (fals), deoarece

³ Un vorbitor neautorizat poate corela diferența de sens dintre cele două expresii cu o diferență referențială și, în consecință, le poate utiliza pentru a desemna două corpuri cerești distincte.

$[I]MI \text{ } \acute{\circ} \text{ } [B]MI$, formulă care ne spune că Loren nu aparține mulțimii care bea Martini, al cărei unic membru, în situația dată, este Pavarotti. Cifra I relativizează valorile la o situație particulară și ne spune că pot exista o mulțime de modele diferite. Cu alte cuvinte, V atribuie o extensiune în U unor expresii din calculul predicțional.

Calculul predicțional conține deci un set de reguli semantice care permit specificarea valorii de adevăr a propozițiilor în raport de conținutul modelului. El mai conține, cum am văzut, și un set de reguli sintactice, care sunt necesare, printre altele, pentru captarea compoziționalității sensului sau, cu alte cuvinte, pentru descrierea contribuției constituenților propoziționali la valoarea de adevăr a întregii propoziții.

De cele mai multe ori însă interpretarea este relativizată nu numai la model, ci și la funcția de atribuire de valori variabilelor, g , deoarece expresiile complexe precum propozițiile pot conține în afara constantelor individuale și variabile. Dacă o propoziție S este adevărată, atunci $[S]MI, gI = 1$ reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că S este adevărată în raport de un model MI și o funcție gI (vezi Chierchia și McConnell-Ginet 1990, p. 99-100); dacă ea este falsă, valoarea ei de adevăr este 0.

Semantica modelelor teoretice își propune să specifice valoarea semantică a propozițiilor sau a altor tipuri de expresii lingvistice ale unei limbi (1) prin traducerea lor într-un limbaj logic, calculul predicțional („metalimbaj universal”, după Saed 1997, p. 271), cu o sintaxă și semantică clar definite; (2) prin stabilirea unui model matematic al situațiilor descrise de propoziții; și (3) prin urmărirea manierei în care expresiile limbajului logic corespund cu situațiile modelate. Este evitată astfel circularitatea în specificarea valorilor semantice sau de adevăr ale expresiilor lingvistice, iar interpretarea devine mai obiectivă.

2. CONSTRUCȚII INTENSIONALE

Pe calea descrisă mai sus pot fi specificate condițiile de adevăr ale propozițiilor în funcție de valoarea semantică a componentelor lor într-o situație dată și pot fi definite modele diferite pentru situații diferite, dar în procesul de evaluare a propoziției poate fi avută în vedere doar o singură situație. Există însă numeroase propoziții care reclamă o evaluare relativ la circumstanțe diferite de acelea în care sunt evaluate, cum ar fi cele de mai jos, care se referă la situații trecute, ipotetice sau presupuse:

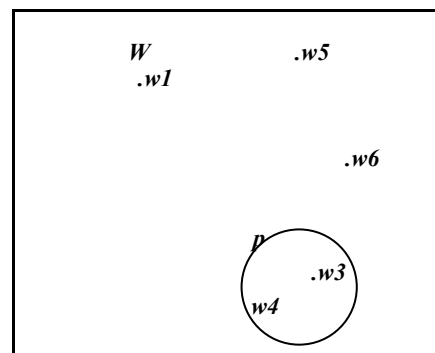
- (1) Ion era student.
- (2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
- (3) Ion crede că pământul este plat.

Asemenea propoziții, cu verbe la timpul trecut sau la modul condițional, cu verbe de atitudine propozițională (*a crede, a spune, a-și imagina* etc.), cu verbe modale etc. sunt *construcții intensionale*. Au ele denotație sau extensiune? Cum se poate explica faptul că valoarea de adevăr a lui (3) este independentă de valoarea de adevăr a propoziției încapsulate (subordonate)? Analiza unor asemenea construcții presupune aprofundarea noțiunilor de propoziție sau proprietate propuse de Frege

pentru diferitele tipuri de expresii lingvistice. Propozițiile în discuție au în comun faptul că extensiunea lor nu poate fi specificată decât prin considerarea unor circumstanțe alternative, contrafactice⁴ (alte moduri de a fi ale lumii), sau a unor lumi posibile în momente temporale distincte (Bach 1989, p. 32; Chierchia și McConnell-Ginet, 1990, p. 209), în raport de care propozițiile logice exprimate sunt adevărate sau false. Spre exemplu, (1), repetat mai jos ca (4), poate fi evaluat ca fiind adevărat relativ la o lume anterioară, $w1$ (din cuvântul englezesc *world* „lume”), în care „Ion este student” este adevărat sau relativ la un moment $t2 < t1$, anterior timpului enunțării, în care „Ion este student” este adevărat.

(4) Ion era student.

Din punct de vedere semantic, o propoziție divide situațiile în două grupuri mari: acelea pe care le caracterizează adecvat (în care ea este adevărată) și acelea pe care le caracterizează inadecvat (în care nu este adevărată). Modul acesta de a privi lucrurile sugerează că propoziția se asociază în fiecare lume relevantă cu o valoare de adevăr (vezi Tabelul 1 [Chierchia și McConnell-Ginet 1990, p. 208]), că ea este *o funcție dinspre lumi posibile înspre valori de adevăr*: adevărat în lumile în care este adevărată, fals în celelalte lumi (vezi Figura 1 [*ibidem*]).

Tabelul 1

unde W este setul de lumi relevante, iar lumile încercuite, $w3$ și $w4$, sunt acelea în care propoziția p este adevărată.

Tabelul surprinde un aspect interesant, anume că *o propoziție este un set de lumi*.

$$p = \left| \begin{array}{l} w1 \rightarrow 0 \\ w5 \rightarrow 0 \\ w6 \rightarrow 0 \\ \cdot \\ \cdot \\ w4 \rightarrow 1 \\ w3 \rightarrow 1 \end{array} \right|$$

⁴ Este interesantă ideea avansată de Wierzbicka (1996, p. 103), în conformitate cu care „conștiința circumstanțelor contrafactice” face parte din categoria universalilor umane.

Figura 1

Pentru a da seamă de aspectele temporale ale discursului, vom opera nu numai cu lumi posibile, ci și cu lumi posibile în momente temporale distincte. Spațiul logic poate fi acum reprezentat prin următoarea diagramă (Chierchia și McConnell-Ginet 1990, p. 209), care ilustrează că, prin zonele pe care le decupează, propozițiile sunt mulțimi de perechi lume–timp (*circumstanțe*):

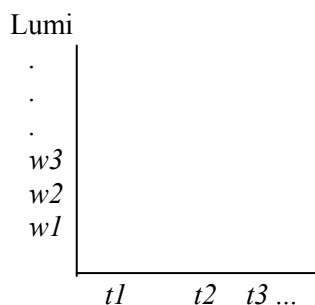

Figura 2

Modelul M devine acum $\langle W, T, <, U, V \rangle$, în care W este un set de lumi, T este un set de momente ordonate printr-o relație de precedență $<$ (în sensul că $t2$ îl precede pe $t1$), U este universul discursului sau setul de indivizi și V este o funcție dinspre constante și predicate individuale înspre intensiuni în W și T (circumstanțe) (vezi Chierchia și McConnell-Ginet 1990, p. 228). În particular, pentru verbele care acceptă propoziții încapsulate cu „că”, spre exemplu, a crede, V va fi o funcție dinspre lumi și momente înspre relații cu doi termeni, primul fiind un individ în U , iar al doilea o propoziție sau set de lumi.

Noul calcul predicțional intensional, care conține acum o funcție de interpretare diferită, de forma $[] M, w, t, g$, va atribui o valoare de adevăr unui enunț în raport de un model și o funcție g , precum și o pereche lume–timp, asociind enunțul cu o propoziție care este evaluată drept adevărată sau falsă relativ la o circumstanță particulară, definită de coordonatele w și t . O formulă precum $V(\text{crede}) (\langle w, t \rangle)$ ne dă extensiunea lui a crede în $\langle w, t \rangle$.

Înainte de discutarea unor aspecte ale complementizării ca noțiune intensională, vom mai explica niște simboluri utilizate pentru înțelegerea formalizărilor propuse. Coordonatele de lume și timp cu care vom opera vor fi definite în raport de circumstanțele pe care le descriu enunțurile sau propozițiile încapsulate. Dacă $w1$ este lumea reală sau o lume compatibilă cu povestirea, în cazul unui enunț selectat dintr-un text ficțional⁵, și $t1$ este timpul enunțării, atunci $w2$ va fi o lume accesibilă⁶ din $w1$,

⁵ Analiza poate fi extinsă și la enunțuri selectate din texte ficționale, considerând că acestea descriu un sistem alternativ, centrat pe o lume a povestirii sau a ficțiunii, $w1$, diferită de lumea reală, în jurul căreia sunt dispuse lumi periferice, $w2$, $w3$ etc., accesibile din cuprinsul povestirii prin

compatibilă, spre exemplu, cu ceea ce crede sau spune cineva (individ din lumea reală sau personaj), iar w_3 , o lume accesibilă din w_2 . De asemenea, t_2 va desemna timpul de referință: trecut, în cazurile discutate mai jos. În afară de $\langle x, y \rangle$, care desemnează o pereche de indivizi, vom mai întrebuința și simbolurile $\{x, y\}$ și \in , primul reprezentând o mulțime finită, al doilea apartenența la un set. Cele două puncte în reprezentarea formală sunt menite să ofere descrieri mulțimilor, însemnând „astfel că” / „așa că”.

2.1. Propoziții declarative încapsulate

Semantica lumilor posibile permite o analiză elegantă a complementizării. Propozițiile subordonate, *incapsulate*, cu precădere cele introduse prin „că”, pot fi analizate ca propoziții logice. Verbele care acceptă asemenea propoziții sunt în mod frecvent *verbe de atitudine propozițională*, care exprimă relații între indivizi și propoziții sau mulțimi de lumi.

Interpretarea de re și de dicto

Să luăm următorul exemplu, inspirat din Chierchia și McConnell-Ginet (1990):

(5) [_sMadonna crede că [_sun spectator o urăște]].

Propoziția p exprimată de propoziția încapsulată este [un spectator o urăște pe Madonna]. Ignorând, pentru simplitate și în scopuri ilustrative, coordonatele M și g , spunem că [₅] $w_1, t_1 = 1$ dacă și numai dacă $\langle \text{Madonna}, p \text{ [urî(spectator, Madonna)]} \rangle \in V(\text{crede}) (\langle w_1, t_1 \rangle)$, unde $w_1 =$ lumea reală, iar $t_1 =$ timpul prezent, formulă care ne spune că (5) este adevărat în w_1 dacă și numai dacă (crede (Madonna, p)). Enunțul exprimă atitudinea Madonnei față de propoziția încapsulată, modul în care ea se raportează la aceasta, convingerea ei. El este însă ambiguu, putând avea două interpretări ([5a]) și ([5c]) :

(5a) [[un spectator]; [Madonna crede că [_s e_i o urăște]]], unde e_i este „urma” termenului „spectator”.

Forma logică este următoarea:

întrebuințarea unor expresii creatoare de lumi (vezi Ryan 1991; Oltean 1995).

⁶O lume posibilă poate fi accesată dintr-o altă lume. Considerând lumile posibile drept constructe mentale, Ryan (1991) localizează relațiile de accesibilitate în diferite acte mentale prin care ne îndepărtăm de lumea reală (spre exemplu, *a-și imagina că*, *a visa*) sau de o altă lume (centru de referință) și creăm astfel o întreagă rețea de lumi. Procesul, numit recentrare, reprezintă un gest fundamental al ficțiunii, dar se produce, de asemenea, susține ea, în diverse alte situații, cum ar fi jocuri ale copiilor, vis etc. Relațiile de accesibilitate comportă însă și un aspect logic (*ibidem*), în sensul că o lume este posibilă dacă și numai dacă este determinată sub raportul adevărului și este consistentă, conținând stări de lucruri care nu violează legile logicii: P sau $\neg P$, nu P și $\neg P$, unde \neg simbolizează negația.

(5b) $\exists x[\text{spectator}(x) \ \& \ [\text{crede}(\text{Madonna}, \wedge[\text{ur}\hat{\text{ı}}(x), \text{Madonna}])]]$,
unde \wedge = „c\u0103”, iar \exists = cuantificatorul existen\u021bial „pentru un x ”.

Aceasta este interpretarea *de re* (convingere privind un anumit individ, spre exemplu, Ion, despre care ea crede c\u0103 o ur\u0103\u0219te; Madonna crede c\u0103 propozi\u021bia \u00ee vizeaz\u0103 pe Ion).

(5c) $[_S \text{ Madonna crede c\u0103 } [_s [\text{un spectator}_i [e_i \text{ o ur\u0103\u0219te}]]]]$.

Forma logic\u0103 este urm\u0103toarea:

(5d) $\text{crede}(\text{Madonna}, \wedge[\exists x[\text{Spectator}(x) \ \& \ \text{ur}\hat{\text{ı}}\text{te}(x, \text{Madonna})]])$,
unde \wedge = „c\u0103”.

Aceasta este interpretarea *de dicto* (convingere privind ceea ce se spune, con\u0219inutul propozi\u021bional al enun\u021bului).

\u0219i alte verbe accept\u0103 propozi\u021bii incapsulate, iar cele afirmate despre *a crede* sunt \u00een general valabile \u0219i pentru acestea. Asemenea verbe sunt de dou\u0103 tipuri: *factive* \u0219i *nonfactive* (vezi Kiparsky \u0219i Kiparsky 1971 [1970]; Karttunen 1974), cuplate cu transparen\u021ba \u0219i, respectiv, opacitatea presupozi\u021biilor complementelor lor (vezi \u0219i Karttunen 1991 [1974], p. 410). Predicatele factive includ verbe precum *a realiza*, *a observa*; ele presupun adev\u0103rul complementelor lor, fapt testabil prin negare (vezi Karttunen 1974).

(6a) Ion \u00ee\u0219i d\u0103 seama c\u0103 nu are dreptate.

(6b) Ion nu \u00ee\u0219i d\u0103 seama c\u0103 nu are dreptate.

\u00c2n acest exemplu, „\u00ee\u0219i d\u0103 seama” presupune c\u0103 „Ion nu are dreptate” este adev\u0103rat, deoarece acest con\u0219inut se p\u0103streaz\u0103 \u00een cazul neg\u0103rii (6b). Nonfactivele, care nu presupun adev\u0103rul complementelor lor, includ diferite verbe *dicendi* \u0219i/sau *inchizitive* (spre exemplu, *a spune*, *a \u00eentreb\u0103*), verbe *creatoare de lumi* (spre exemplu, *a visa*, *a-\u0219i imagina*) sau verbe care exprim\u0103 *atitudini propozi\u021bionale* (spre exemplu, *a crede*, *a socoti*, *a g\u00e2ndi*) (vezi, de asemenea, Karttunen 1991 [1974] \u00een leg\u0103tur\u0103 cu categoriile de verbe care accept\u0103 complemente).

2.1.1. Propozi\u021bii declarative cu verbe nonfactive

\u00c2n cele ce urmeaz\u0103 vom analiza o serie de exemple, dintre care unele sunt adapt\u0103ri ale unor modele selectate din opere fic\u021bionale \u00een limba englez\u0103 (pentru analiza versiunilor originale, nemedificate \u0219i pentru analiza altor exemple, vezi Oltean 1995 \u0219i 1996, p. 63-70). Din motive de simplitate vom ignora, \u00een majoritatea cazurilor, coordonatele *M* \u0219i *g* atunci c\u00e2nd vom specifica valorile semantice ale expresiilor lingvistice analizate \u0219i vom opera doar cu coordonatele *w* \u0219i *t*, pe care le consider\u0103m suficiente pentru \u00eentelegerea formaliz\u0103rilor pe care le oferim mai jos.

(7) Doctorul Holmes a spus c\u0103 atunci c\u00e2nd se sim\u021bea astfel mergea la Music Hall.

Prin anaforă la secțiunea precedentă de discurs, $[astfel] M, w1, t2, g =$ deprimat, depresiv, unde $t2$ este anterior timpului vorbirii, $t1$, iar $w1$ este o lume a ficțiunii. Propoziției încapsulate, p , [_s Dr. Holmes merge la music hall când are o stare depresivă], i se atribuie o valoare în raport de $w2$ și t , unde $t =$ setul de momente când doctorul Holmes, un personaj, are stări depresive. Deci, $[7]w1, t2 = 1$ (este adevărat) dacă și numai dacă $\langle \text{Dr. Holmes}, p \rangle \in V(a \text{ spune})(\langle w1, t2 \rangle)$. Așadar, (a spus (Dr. Holmes, p)) se asociază cu o lume a povestirii $w1$, căreia îi aparține naratorul, dar lui p i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume $w2$, în care se actualizează ceea ce zice personajul. Exemplul este o adaptare a unui text în limba engleză, selectat din romanul *Mrs Dalloway* (Woolf 1964 [1925], p. 100).

2.1.2. Propoziții declarative cu verbe factive

Să considerăm exemplul (8), care are la bază un text original selectat din nuvela „Eveline” (Joyce 1965 [1915], p. 39), adaptat pentru a ilustra cât mai clar problema analizată:

(8) Eveline observă că tatăl său devenise cam bătrân.

Când structura parantetică conține verbe factive (spre exemplu, *a observa*), referința i se atribuie într-o lume $w1$, compatibilă cu povestirea, în cazul acestui exemplu. Enunțul descrie modul în care Eveline, un personaj, se raportează la o stare de lucruri exprimată de propoziția încapsulată, p , [_s Tatăl Evelinei devenise bătrân], căreia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a povestirii, $w1$. Fenomenul se validează prin testul presupozitional, care ne spune că structura discursivă globală, care include partea parantetică sau controloare (*Eveline observă că...*), îl presupune pe p . În consecință, $[(8)] = 1$ dacă și numai dacă $\langle \text{Eveline}, p \rangle \in (\text{observa})(\langle w1, t2 \rangle)$, unde $t2$ este un timp anterior momentului producerii enunțului, $t1$.

2.2. Întrebări

Se poate oare vorbi despre denotația întrebărilor? Un asemenea lucru pare a fi contraintuitiv, dar de aici nu rezultă că, pentru caracterizarea sensului lor, condițiile de adevăr sunt irelevante. În încercarea de a demonstra valabilitatea unui asemenea punct de vedere, vom analiza mai jos o serie de exemple.

(9) [Pământul este plat] $w1$

(10) [Eu declar că [pământul este plat] $w2$] $w1$

Propoziția (10) pare a fi echivalentă cu (9). Din punct de vedere semantic ea este însă diferită, datorită condițiilor de adevăr diferite: (9) are valoarea adevărat sau fals, în funcție de starea de lucruri din lumea reală, $w1$, în timp ce (10) este adevărată ori de câte ori este rostită („declar” este un verb performativ)⁷, independent de valoarea de

⁷ Propoziția se autoverifică sub raport pragmatic; verbul „a declara” este la persoana I singular,

adevăr a propoziției incapsulate, atribuită într-o lume w_2 , compatibilă cu ceea ce declară vorbitorul.

(11) Cine a venit?

Propoziția (11) pare să fie echivalentă cu o propoziție declarativă în care întrebarea directă devine o propoziție incapsulată (*întrebare indirectă*) și cade sub incidența unui verb „performativ” corespunzător (cf. Karttunen 1977), verb nonfactiv:

(12) [Eu] te întreb cine a venit.

La rândul său, aplicând metoda descompunerii lexicale sugerată de Jaakko Hintikka (vezi Karttunen 1977, p. 8), putem reda *te întreb* prin *te rog să îmi spui* sau *doresc să îmi spui*. Rezultatul este o propoziție cu o structură mai explicită, semantic echivalentă cu (12):

(13) [Eu] te rog/doresc să îmi spui cine a venit.

O asemenea propoziție declarativă este adevărată ori de câte ori este rostită („doresc”, spre exemplu, are, în acest caz, o întrebuițare strict performativă [vezi Austin 1981 [1962], p. 160]). Ea este totodată echivalentă din punct de vedere semantic cu întrebarea directă din (11). Karttunen conchide că dacă astfel de propoziții sunt semantic echivalente, iar propoziția declarativă este adevărată (se autoverifică sub raport pragmatic), atunci are sens să vorbim și de referința întrebărilor directe sau a întrebărilor în general, identificată însă nu cu setul de propoziții exprimate de *răspunsurile posibile*, ca la Hamblin (1973), ci cu *setul de propoziții exprimate de răspunsurile adevărate*. Dar de ce au în vedere atât Karttunen, cât și Hamblin răspunsurile atunci când se ocupă de denotația întrebărilor? Explicația este asociată cu faptul că întrebările, prin însăși natura lor, creează o situație în care se impune o alegere între propozițiile ce alcătuiesc setul de răspunsuri.

Să analizăm exemplul (14), constituentilor căruia i se atribuie valori în raport de coordonatele redată în (15):

(14) [_S Te rog/doresc [_Ssă îmi spui [_Scine a venit]]]

(15) [_S Te rog/doresc [_Ssă îmi spui că [_S*cine* (cf. *cineva*) a venit]_{w3}]_{w2}]_{w1},
unde w_1 = lumea reală, w_2 = o lume în care se actualizează ceea ce doresc, iar w_3 = un set de lumi compatibil cu ceea ce mi se spune / răspunde, în care se actualizează valorile lui „cine”.

Dacă întrebările indirecte sunt semantic echivalente cu întrebările directe și dacă variabila „cine” se comportă asemenea unui grup nominal cu cuantificator existențial, a cărei valoare semantică este „cineva” (Karttunen 1977, p. 19), atunci, preluând sugestia lui Hamblin (1973), se poate conchide că întrebarea indirectă din (14) denotă un set de propoziții exprimate de răspunsuri posibile, cum ar fi „Ion a venit”, „Maria a venit”, „Paul a venit” etc., în funcție de valoarea atribuită lui „cine”. Dacă se acceptă însă propunerile lui Karttunen (1977), care dezvoltă ideile lui Hamblin și elaborează o

timpul prezent fiind un verb performativ (vezi Austin 1981 [1962]).

semantică mai convingătoare a întrebărilor, atunci denotația întrebării indirecte din (14) este identificată cu setul de răspunsuri adevărate, considerându-se că vorbitorul dorește să știe care indivizi au venit sau, cu alte cuvinte, care indivizi aparțin setului $\{x, \text{astfel încât } „x \text{ a venit}”\}$.

Prin urmare, întrebarea indirectă din (14) este asociată cu setul de propoziții posibile, adică setul $\{p: \exists x[\text{persoană}(x) \ \& \ p = „a \text{ venit}(x)】\}$, care actualizează valoarea variabilei „cine” relativ la un set de lumi și un timp $\{< w3, t >\}$, unde $w3$ este setul compatibil cu ceea ce i se răspunde vorbitorului, iar t este un timp corespunzător, anterior momentului enunțării. Denotația întrebării se identifică însă cu setul de propoziții sau răspunsuri adevărate. Întrebarea denotă deci un set care conține, pentru fiecare persoană care a venit, propoziția că ea a venit, setul fiind definibil într-o manieră recursivă prin răspunsurile adevărate, cum ar fi „Maria a venit”, „Paul a venit”. Mulțimea poate avea și un singur membru, în cazul în care a venit doar o persoană, spre exemplu, Maria, sau poate fi vidă, dacă nu a venit nimeni. Aceeași denotație o are și întrebarea directă (11), dat fiind că problema semanticii întrebărilor directe se reduce la aceea a întrebărilor indirecte. Enunțul întreg, care este adevărat ori de câte ori este rostit, exprimă în schimb modul în care vorbitorul, să zicem, Petre, se raportează la setul de propoziții posibile, sensul său fiind $[p, \text{astfel încât pentru orice persoană } x \text{ care vine în momentul } t \text{ vorbitorul } \{Petre\} \text{ dorește să i se spună că ea a venit}]$.

Să remarcăm că analiza propusă își găsește confirmare într-o intuiție mai veche privitor la natura întrebărilor, amintită de Anna Wierzbiczka (1996, p. 49), potrivit căreia acestea au la bază doi termeni semantici primari, „nu știu – doresc să știu”.

În consecință, condițiile de adevăr nu sunt nicidecum irelevante pentru semantica întrebărilor directe sau indirecte, cărora li se atribuie o valoare într-un set de lumi $w3$. Or, acest lucru este aproape imposibil de captat în absența unui aparat formal corespunzător, deoarece, de regulă, lipsește partea performativă a întrebării, în primul rând secțiunea sub incidența căreia cade răspunsul („să îmi spui” în [13]), responsabilă pentru accesarea unor lumi de tipul $w3$. Un asemenea aparat formal permite totodată o analiză compozițională precisă a semnificației, identificarea contribuției diferiților constituenți propoziționali la conținutul global al enunțului, fapt ilustrat, în cazul întrebărilor indirecte, spre exemplu, ca de altfel și în cazul propozițiilor declarative, de condițiile de adevăr diferite pentru secțiunea încapsulată (întrebarea indirectă) (denotație în setul $w3$) în comparație cu structura care o conține (frază) (denotație în $w1$).

Să mai luăm exemplul (16), care conține tot o întrebare indirectă.

(16) Ion se întreabă cine a venit.

Propoziția încapsulată „cine a venit” este asociată cu setul de propoziții posibile $\{p: \exists x[\text{persoană}(x) \ \& \ p = „a \text{ venit}(x)】\}$, care actualizează valoarea variabilei *cine* relativ

la setul $\{ \langle w3, t \rangle \}$, compatibil cu răspunsurile. Denotația întrebării indirecte constă însă în răspunsurile adevărate. Întregului enunț (16) i se atribuie în schimb o valoare într-o lume $w1$ și un timp $t1$, el fiind adevărat dacă și numai dacă $\langle \text{Ion}, \{p\} \rangle \in (a \text{ se întreba})$ ($\langle w1, t1 \rangle$) sau, cu alte cuvinte, dacă și numai dacă (*se întreabă* (*Ion*, *p*)). Cu alte cuvinte, el exprimă modul în care Ion se raportează la setul de propoziții posibile.

Semantica întrebărilor care primesc răspunsuri afirmative sau negative, de tipul „Plouă?”, este similară, ele fiind asociate de asemenea cu un set de propoziții, anume setul care conține cele două propoziții contradictorii, exprimate de „Plouă” și „Nu plouă”. Denotația unor asemenea întrebări o reprezintă mulțimea cu un singur element care conține fie propoziția afirmativă, fie cea negativă. Pentru întrebarea în discuție, acest fapt este captat prin formula $\{p: p = \text{plouă} \vee p = \neg \text{plouă}\}$, unde \vee este „sau”, iar \neg este negația „nu”. Să observăm că întrebările indirecte „dacă plouă”, „dacă plouă sau nu”, din propoziții precum „Doresc să știu dacă plouă/dacă plouă sau nu”, au toate o reprezentare logică identică, fiind echivalente din punct de vedere semantic.

2.3. Exclamații

Să considerăm, în traducere românească, următorul exemplu, selectat din nuvela *To Room Nineteen* (Lessing 1981 [1963], p. 55):

(17) Dar atunci fiecare exclamă: „Desigur! Cât de corect!”

Din punct de vedere semantic, exclamațiile pot fi incluse în categoria construcțiilor intensionale. Când sunt însoțite de expresii parantetice, lor li se atribuie o valoare de adevăr într-o lume $w2$, compatibilă cu exclamația, deoarece verbele controloare sunt nonfactive, cum ilustrează testul presupozitional (18a):

(18a) A exclamat că e supărat.

În acest exemplu, „e supărat” nu se presupune că este adevărat, fiindcă nu se păstrează în cazul negării (18b):

(18b) Nu a exclamat că e supărat.

În (17), exclamația reprezintă nemediat atitudinea exclamatorului, în timp ce structura discursivă globală, care include expresiile parantetice („...fiecare exclamă”), exprimă maniera în care exclamatorul se raportează la o structură verbală (exclamația). În exemplul selectat, *desigur* exprimă aprobarea de către agentul colectiv („fiecare”, „toți”) a propoziției *p* (Susan și Matthew – două personaje – se căsătoresc) din fundalul presupozitional (specificat în discursul precedent). Această exclamație se comportă ca o variabilă adverbială propozițională, exprimând faptul că propoziția presupusă este adevărată într-o lume a povestirii $w1$, fiind vorba de un text ficțional, și, mai mult decât atât, că exclamatorii presupun că ea este adevărată într-o lume $w1$. Astfel stând lucrurile, $[17]_{w1}, t2 = 1$ (deci, este adevărat) dacă și numai dacă este cazul în $w1$ că (exclamă (fiecare, desigur)), dar exclamației i se atribuie o valoare de

adevăr într-o lume w_2 , compatibilă cu ceea ce se exclamă, verbul controlor fiind nonfactiv, și un moment t_2 , anterior momentului vorbirii, t_1 , identic cu timpul de referință. Prin urmare, structura exclamativă („Desigur! Cât de corect!”) reprezintă atitudinea însăși a exclamatorilor, în timp ce propoziția cu elementul parantetic exprimă modul în care aceștia se raportează la structura lingvistică exterioară (exclamația).

3. CONCLUZII

Semantica formală și lumile posibile oferă un cadru care permite o analiză compozițională elegantă și precisă a structurilor propoziționale încapsulate sau a altor tipuri de propoziții, spre exemplu, a aceluia care sunt „complemente” semantice ale unor verbe controlare/parantetice. Se pot specifica astfel o serie de aspecte extensionale sau referențiale greu de captat în absența unui aparat suplă, care să permită accesarea unui nivel situat dincolo de limitele observației empirice, se pot descrie fenomene semantice dintre cele mai controversate, cum ar fi valoarea de adevăr a propozițiilor declarative sau, lucru mai puțin obișnuit, a întrebărilor și a exclamațiilor, fără de care mecanismul de producere a sensului lor ar rămâne insuficient elucidat. Totodată, se pot descrie o serie de alte aspecte, precum ambiguitatea, în cazul interpretării *de re* și *de dicto*, care, în această conceptualizare, derivă din natura compozițională a sensului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Austin (1981 [1962]) = J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Cambridge, Massachusetts.
 Bach (1989) = Emmon Bach, *Informal Lectures on Formal Semantics*, New York.
 Chierchia & McConnell-Ginet (1990) = Gennaro Chierchia & Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, Cambridge, Massachusetts.
 Hamblin (1973) = C. L. Hamblin, *Questions in Montague English*, in „Foundations of Language” 10, p. 41-53.
 Joyce (1965 [1915]) = James Joyce, *Eveline*, în *Dubliners*, New York.
 Karttunen (1977) = Lauri Karttunen, *Syntax and Semantics of Questions*, in „Linguistics and Philosophy” 1, p. 3-44.
 Karttunen (1991 [1974]) = Lauri Karttunen, *Presupposition and Linguistic Context*, in Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, New York – Oxford, p. 406-415.
 Kiparsky și Kiparsky (1971 [1970]) = Paul Kiparsky și Carol Kiparsky, *Fact*, in Danny D. Steinberg and Leon A. Jakobovits (eds.), *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge, p. 345-369.
 Lessing (1981 [1963]) = Doris Lessing, *To Room Nineteen*, în R. V. Cassil (ed.), *The Norton Anthology of Short Fiction*, New York, London.
 Oltean (1995) = Ștefan Oltean, *Free Indirect Discourse: Some Referential Aspects*, in „Journal of Literary Semantics” XXIV/1, p. 21-41.
 Oltean (1996) = Ștefan Oltean, *Ficțiunea, lumile posibile și discursul indirect liber*, Cluj-Napoca.
 Ryan (1991) = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Bloomington and Indianapolis.
 Saed (1997) = I. John Saed, *Semantics*, Oxford.
 Vasiliu (1992) = Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, București.

Wierzbicka (1996) = Anna Wierzbicka, *Semantics. Primes and Universals*, Oxford.
Woolf (1964 [1925]) = Virginia Woolf, *Mrs Dalloway*, Harmondsworth, Middlesex, England.

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31*